

3. Головаха Е.И., Кроник А.А. Принципы конструктивной психологии. // Конструктивная психология - новое направление науки и практики. -Красноярск: 1989. -С. 6-11.

4. Келли Д. Теория личности. Психология личностных конструктов. СПб, 2000.

5. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб. 2000.

РЕЗЮМЕ. Мақолада шахсни таҳлил қилишнинг конструктив модели тўғрисида назарий таҳлиллар баён қилинган. Айниқса, хориж олимларининг шахсни таҳлил қилишнинг конструктив модели борасидаги илмий қарашлари ва назариялари таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ. В статье описан теоретический анализ конструктивной модели анализа личности. В частности, были проанализированы научные взгляды и теории зарубежных учёных относительно конструктивной модели анализа личности.

SUMMARY. The article describes the theoretical analysis of the constructive model of personality analysis. In particular, the scientific views and theories of foreign scientists regarding the constructive model of personality analysis were analyzed.

SHAXS TASHABBUSKORLIGINING O'RGANILGANLIK DARAJASI

H.A.Jurayeva – tayanch doktorant

O'zbekiston milliy universiteti

Tayanch so'zlar: tashabbus, shaxs, kognitiv, emotsiya, iroda, motivatsiya, psixologiya, pedagogika.

Ключевые слова: инициатива, личность, познание, эмоции, воля, мотивация, психология, педагогика.

Key words: initiative, personality, cognition, emotions, the will, motivation, psychology, pedagogy.

Psixologiyada shaxs muammosi hali-hanuz dolzarb mavzu hisoblanadi. Shaxsni turli tomonlardan o'rganib uni tadqiq etish psixologiyaning rivojlanishiga xizmat ko'rsatadi. Aynan shu yo'lda bir qator olimlar shaxsning muhim sifatlaridan biri bo'lgan tashabbuskorlikni turli shaxsning boshqa xususiyatlari bilan qiyoslab o'rganishga harakat qilishgan. Olimlar o'z ishlarida tashabbuskorlikni o'zining tabiatini aniqlashga, uni shaxsning boshqa bir xususiyatlari bilan solishtirishga va jamiyatdagi turli xil statusga ega bo'lgan shaxslar o'rtasida solishtirib o'rganish ishlarini amalga oshirishgan. Shulardan 2005-yilda Pol'skaya Alla Yurevna "Tashabbuskorlik va o'z-o'zini faollashtirishning nisbati" nomli dissertatsiya ishini amalga oshirgan [1]. Ushbu ish tashabbusni yaxlit o'rganish va uning shaxsni aktallashtirishning o'ziga xos xususiyatlari bilan aloqasini o'rnatish, tashabbusni amalga oshirishdagi psixologik qiyinchiliklarni tahlil qilish va shaxsni aktallashtirish tabiatini o'rganadi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, tashabbuskorlik xususiyatini rivojlantirishning dolzarbligi shaxsning o'zini o'zi faollashtirishini amalga oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan, shaxsni rivojlantirishda aniq maqsadli, motivatsion, hissiy, kognitiv, tartibga soluvchi, samarali tarkibiy qismlarni, shuningdek operatsion va shaxsiy qiyinchiliklarni hisobga olish kerak. Shaxsning ijtimoiy-psixologik jihatidan tashabbuskorlikning namoyon bo'lishiga yuqori talablar qo'yiladi: birinchidan, bu uni ijtimoiy makonda namoyish etish qobiliyati; ikkinchidan, uni individual amalga oshirishning ko'plab bosqichlarida yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik to'siqlarni yengib o'tishda inson omilini hisobga olish qobiliyati. Tashabbus yo'naltirilgan shaxslarning manfaatlarini, maqsadlarini bilish kerak, chunki tashabbuskor harakatlarning namoyon bo'lishining mumkin bo'lgan oqibatlari bilan bog'liq noaniq g'oyalar, umidlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Tashabbusni amalga oshirish va o'zini o'zi faollashtirishda yuzaga keladigan turli xil psixologik qiyinchiliklarni tashabbuskorlikning pasayishi yoki passivligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida ajratib ko'rsatish mumkin. Tashabbuskorlik xususiyati va o'zini o'zi faollashtirish xususiyatlari shaxsning zarur fazilatlariga tegishli, shuningdek, yetakchining ham ajralmas sifatidir, deya takidlagan A.Y.Polskaya. Bundan tashqari, 2005-yilda Lin Yatsyan "Rossiya va Xitoy talabalar o'rtasidagi tashabbusning qiyosiy xususiyatlari" nomli dissertatsiya ishini yozgan. Unda Xitoy va Rossiya talabalarida tizimli ta'lim va uning namoyon bo'lishining etnopsixologik xususiyatlari sifatida tashabbusning ichki tuzilishining o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy o'rgangan. Uning tadqiqoti natijalari shuni ko'rsatdiki, Xitoylik talabalar yuqori energiya, turg'unlik, tashabbuskorlikni tartibga solish faolligi, tashabbuskorlikning sotsiosentrikligi va subyektiv-shaxsiy yo'nalishiga ega ekanligi aniqlandi. Rossiyalik talabalar o'rtacha energiya, turg'unlik, sotsiosentriklik va tashabbuskorlikning

yuqori darajadagi o'zini o'zi boshqarish ko'rsatkichlariga ega degan xulosaga kelgan.

Yillar davomida tashabbuskorlikka qiziqish ortib borgan va 2008-yilda E.I.Karamova "Kasbiy faoliyat muddatini hisobga olgan holda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining tashabbuskorligining namoyon bo'lish xususiyatlari" mavzusida ilmiy ish qilgan [2]. Ushbu maqolada tashabbuskorlikning psixologik tuzilishini shaxsning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida o'rganish va ish tajini hisobga olgan holda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari tashabbuskorligining psixologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish maqsad qilib olingan va ishning obyekti ichki ishlar organlari xodimlarining tashabbuskorligi, shaxsning tizimli xususiyati va uning xizmat faoliyatining turli bosqichlarida namoyon bo'lish xususiyatlari sifatida ko'rib chiqilgan. E.I.Karamovanning ilmiy ishida ko'rilganidek, ishning predmeti tashabbuskorlikning namoyon bo'lishidagi umumiy va o'ziga xos xususiyatlar, shuningdek xodimlarda tashabbuskorlikning psixologik tuzilishi, ichki ishlar organlari 5 yilgacha, 10 yilgacha va 15 yilgacha bo'lgan xizmat tajribasiga qarab o'rganildi. Tadqiqotda shaxs tashabbuskorligini aniqlash maqsadida I.A.Krupnovning "Tashabbuskorlik so'rovnomasi"dan foydalanilgan [4]. Ushbu metodikadan yuqorida qayd etilgan barcha olimlar o'z ilmiy ishlarida foydalanishgan. E.I.Karamovanning xulosalariga ko'ra tahlil qilinadigan xususiyat xodimlarning turli kasbiy guruhlarida (5 yoshgacha, 10 yoshgacha va 15 yoshgacha) statistik jihatdan sezilarli farqlar aniqlandi. Shu bilan birga, ichki ishlar organlarida 5 yilgacha va 10 yilgacha, shuningdek 5 yilgacha va 15 yilgacha xizmat qilgan xodimlar guruhlarida tashabbus ko'rsatkichlarining aniqroq farqlari aniqlandi. 10 va 15 yillik tajribaga ega bo'lgan xodimlar guruhlaridagi farqlar unchalik aniq emas edi, ular faqat ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadlar bilan farq qiladi, bu 10 yil davomida huquqni muhofaza qilish organlarida xizmat qilganidan so'ng, tashabbusni shakllantirish jarayoni barqarorlashib borayotganidan dalolat beradi. Yuqori daraja, tashabbuskorlik xususiyatlari 15 yillik amaliy tajribaga ega bo'lgan xodimlarda namoyon bo'ldi, degan xulosaga kelgan.

Yana bir tashabbuskorlikni o'rganishga qaratilgan ilmiy ishlardan biri bu E.L.Nikitinaning "Tibbiyot talabalari va jarrohlarning tashabbuskorligi va o'z o'ziga ishonchning psixologik xususiyatlari" nomli ilmiy ishi 2010-yilda amalga oshirilgan [3]. Ushbu ishda 4-kurs tibbiyot oliygohi talabalar va jarrohlarda tashabbuskorlik va o'z-o'ziga ishonchning namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash muhim vazifa qilib olingan. Bunda tashabbuskorlik va o'z-o'ziga ishonchning namoyon bo'lishida umumiy va o'ziga xos xususiyatlar aniqlandi. 4- kurs tibbiyot oliygohi talabalarining yorqin xususiyati shundaki, ular shaxsiy manfaatlar va individual muvaffaqiyatlarga yo'naltirilgan tashabbuskorlik va o'z-o'ziga ishonchli harakatlarni amal-

ga oshirishga qaratilgan. Tashabbuskorlikni amalga oshirishda ikkala guruh talabalari va jarroh-shifokorlar uchun umumiy bo'lgan qiyinchiliklar o'z-o'zini tartibga solishning passivligi, noaniqlik, tajribasizlik, jazodan qo'rqish, maqsadga intilishning yetarli emasligidir. Ishonchli xatti-harakatlarni amalga oshirishda barcha guruhlar subyektlari uchun umumiy bo'lgan qiyinchiliklar uni amalga oshirishga tayyor emasligi va salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechirish bilan bog'liq, degan fikrni ilgari surgan olim, o'z ilmiy ishida. Tashabbuskorlik va o'z-o'ziga ishonch shaxsning tizimli fazilatlarini sifatida maqsadli, motivatsion, kognitiv, samarali, dinamik, hissiy, tartibga soluvchi va refleksiv-baholash xususiyatlarini o'z ichiga oladi, ular 4-kurs talabalari va jarrohlarning o'quv va amaliy kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari tufayli aniqlikka ega.

Bundan tashqari 2011-yilda V.V.Alekseyeva o'zining "Katta maktab o'quvchilari va talabalar tashabbuskorligining psixologik xususiyatlari" nomli ilmiy ish qilingan va tashabbuskorlikni shaxsning tizimli xususiyati sifatida asoslash va katta maktab o'quvchilari va talabalarda shaxs tashabbuskorligining psixologik namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlili qilingan. Ushbu tadqiqotdan olim, o'rta maktab o'quvchilari va talabalarida shaxs tashabbusining semantik, instrumental bloklari ichidagi umumiy va o'ziga xos aloqalarni tadqiq etgan. Shuningdek, 2011-yilda A.S.Jarikova "Shaxsning tashabbuskorligi va kreativligi nisbati" nomli dissertatsiya ishini amalga oshirgan. Bu ishda shaxsdagi tashabbuskorlik hamda kreativlikning o'zaro aloqalari, ularning bir biri bilan bog'liq bo'lgan jihatlarini aniqlashga qaratilgan.

Yuqorida ko'rsatilgan barcha ilmiy ishlar shaxs tashabbuskorligining tabiatini ochishga, uni qanday mehanizmida ishlashini ochib berishga bir yo'l sifatida qarasa bo'ladi. Har bir ish tubida shaxs tashabbuskorligining qaysidur ochilmagan jihatiga urg'u qaratilgan va uni ochib berishga harakat qilgan. Tashabbuskorlik hissini har kim tuyishi va uni ilk davrlardan shakllantirishi lozim. Tashabbus shaxsning o'ziga xos xususiyati bo'lib, unda tashabbus ko'rsatish qobiliyati va moyilligi mavjud, ya'ni harakatni boshlash, shu jumladan taklif qilish va oldindan so'rovsiz yordam berish. Tashabbus shaxsning mustaqil ixtiyoriy namoyon bo'lish qobiliyatidir. Tashabbus maqsadlarni mustaqil belgilashda va ushbu maqsadlarga erishishga qaratilgan harakatlarni mustaqil tashkil etishda ifodalanadi.

Adabiyotlar

1. Porskaya A.Y. Initsiativnost v aspekte samoaktualizatsii lichnosti // individualnie razlichiya i problema individualnosti: materialy mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. 16-18> oktyabr 2003. -M.: «Универсум Центр», 2003. - С. 327-330.
2. Karamova E.I. Osobennosti proyavleniya initsiativnosti sotrudnikov pravoxranitelnykh organov s uchetoм staja professionalnoy deyatel'nosti: Avtoref.diss.kand.psichol.nauk. -M.: «ПУДН», 2008. -С. 20.
3. Nikitina E.L. Psichologicheskie osobennosti initsiativnosti I uverenosti studentov-medikov I vrachey-xirurgov: avtoreferat diss.kandidata.psichol.nauk. - M.: 2010. - С.19.
4. Krupnov A.I. Diagnostika svoystv lichnosti I individualnosti. -M.: 1993. С. 78.
5. Abidova Z.A., Jo'rayeva H.A. Shaxs tashabbuskorligida liderlik va motivatsiyaning o'zaro aloqasi. // Academic research in educational sciences. 2022. №NUU Conference 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shaxs-tashabbuskorligida-liderlik-va-motivatsiyaning-o-zaro-alokasi> (data obrasheniya: 27.03.2024).
6. Абидова З. «Толерантность как фактор развития эмоционального интеллекта». European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Том 4, No 10 (2016).
7. Абидова З.А., Джалалов У.Д., Жураева Х.А. Взаимосвязь уровня толерантности личности с местом его проживания. вестник интегративной психологии.
8. Абидова З.А. Толерантность – основа интеграции науки и образования // Современное образование (Узбекистан). 2016. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tolerantnost-osnova-integratsii-nauki-i-obrazovaniya> (data obrasheniya: 27.03.2024).

REZYUME. Ushbu maqolada shaxs tashabbuskorligining o'rganilganlik darajasi ko'rsatilgan. Tashabbuskorlikni turli boshqa shaxs hususiyatlari bilan solishtirib o'rganilgan bo'lib turli natijalar olinganligi qayd qilindi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье показана степень изученности инициативы личности. При сравнении инициативы с различными другими чертами личности были получены различные результаты.

SUMMARY. This article shows the degree of awareness of the initiative of the individual. There is obtained different results while comparing the initiative with various other personality traits.

Tashabbuskorlik qanchalik muhim bo'lsa tolerantlik ya'ni bag'rikenglik ham hozirgi davrda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tashabbuskor shaxslarda tolerantlik qay darajada namoyon bo'lishi bu shaxsning ko'pqirraliligini yana bir bor isbotlaydi. Tolerantlik sifati shaxs tashabbus ko'rsatishi uchun birlamchi omillardan hisoblanadi [5:8]. Hozirgi dunvoda tolerantlik o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyotning globalashuvi va vanada mobillashuvi, kommunikatsivalarning tez rivojlanishi, integratsiya va o'zaro bog'liqlik, keng miqvosli migratsiya, aholining ko'chib vurishi va boshqa jamiatda tolerantlik tamovillining ahamiyatini kuchaytiradi. Bag'rikenglik tamovili acidabozlikdan, haqiqatni mutlaglashtirishdan voz kechishni anglatadi va inson huquqlari sohasidagi xalqaro huquqiv hujjatlarida belgilangan qoidalarni tasdiqlaydi. Bu tamovilga ko'ra, har kim o'z e'tiqodiga amal qilishda erkindir va har kim bu huquqqa boshqalar ham ega ekanligini tan olmog'i lozim. Bir kishining qarashlari boshqalarga maiburan singdirilishi mumkin emas. Tolerantlikni alohida shaxslar, guruhlar va davlatlar namoyon qilishi lozim [7]. Tolerantlikni har tomonlama qo'llab quvvatlash maqsadida YUNESKO "Bag'rikenglik tamovillari deklaratsiyasi"ni qabul qilgan (1995-vil, 16-noyabr). Jamiatda turli xalqlar, millatlar va dinlarning o'ziga xos xususiyatlariga nisbatan tolerantlik munosabatini O'zbekiston misolida ko'rish mumkin. Mamlakatimizda turli toifadagi odamlar, siyosiy kuchlar va partiyalar o'rtasidagi hamkorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik tamovili iitimoiv taraqqiyotning eng muhim omillaridan biridir. O'zbekistonda 130 dan ziyod millat va elat vakillari istiqomat qiladi. Ular o'rtasida asrlar davomida milliy nizolar bo'lmagan va bu xalqimizning azaliy bag'rikengligini ko'rsatadi. 10 dan ziyod konfessiyaga mansub din vakillari vurtimizda hamkor, hamiihat vashab kelavotgani esa dinlararo tolerantlikning vaqqol namunasidir [6]. Tashabbuskor shaxs uchun tolerantlik sifatidan tashqari yana bir qancha sifatlar muhim. Bularga mas'uliyatlilik, tashabbuskorlik, qat'iyatlilik, mustaqillik, vazminlik, tirishqoqlik, serg'ayratlik, sabotlilik, sobitqadamlilik kabi sifatlar ham muhim. Yuqorida keltirilgan sifatlarini shaxsda shakllantirish yo'li orqali tashabbuskorlikni rivojlantirish mumkin. Tashabbuskorlik tushunchasi bor bo'lgan mamlakat esa dunyoda har sohadan yetakchi o'ringa chiqa olish imkoniyatiga ega bo'ladi.